

ske razine te u odgovarajućoj zakonskoj regulativi. U trećem tekstu o Radiću Macan prikazuje njegovo zalaganje za sjedinjenje Bosne i Hercegovine s Hrvatskom na temelju povijesnog prava. U knjižici *Živo hrvatsko pravo na Bosnu* (Zagreb, 1908., pretpisak Zagreb — Sisak — Ljubuški, 1993.) Radić je analizirao ulogu Austro-Ugarske Monarhije, ali i europskih velesila u političkoj sudbini Bosne i Hercegovine.

U kraćem tekstu naslovljenom »Bosanska povijesna inačica« (str. 205-210) Macan kritički preispituje knjigu Srečka M. Džaje *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine. Predemancipacijski period 1463.—1804.* (Sarajevo, 1992.), ukazuje na njezine kvalitete, ali i na glavnu slabost — nedovoljno kompleksnu i cjelovitu analizu hrvatskoga nacionalnog razvoja u Bosni i Hercegovini. U tekstu »Zagrebački muslimani« (str. 211-219) prikazuje knjigu Zlatka Hasanbegovića *Muslimani u Zagrebu 1878.—1945. Doba utemeljenja* (Zagreb, 2007.) ocjenjujući je kao »znanstveni rad (...) i poticajno štivo za razmišljanje o predočenoj tematici, za prosuđivanje hrvatskih i muslimanskih nacionalnih, političkih, društvenih i intelektualnih zamisli i ciljeva modernih integracijskih procesa« (str. 219).

Pod naslovom »Pilarova *Uvijek iznova Srbija*« (str. 221-229) Macan ukratko analizira Pilarove ocjene jugoslavenske politike u prvih petnaestak godina postojanja jugoslavenske države i njegov prijedlog za rješavanje hrvatskog pitanja federalizacijom Jugoslavije. Unatoč određenim nedorečenostima knjigu ocjenjuje kao »ozbiljan i slojevit pokušaj da se na početku 1930-ih raščlani i Svijetu predoči nepovoljan razvoj u Kraljevini Jugoslaviji, da se upozori na neriješeno hrvatsko pitanje, njegovo značenje te da se u potpuno neperspektivnoj situaciji predloži kakav-takav izlaz« (str. 228-229).

U tekstu »Do nove prilike« (str. 231-241) kritički se osvrće na knjigu Gavra Perazića,

sveučilišnog profesora međunarodnog prava, *Bokokotorska Prevlaka. Međunarodno pravni problem* (Beograd, 1995.). Detaljno raščlanjujući knjigu upozorava na autorovu nesustavnu, povijesno-pravno neutemeljenu i iskrivljenu te velikosrpskim duhom prožetu argumentaciju pripadnosti Rta Oštra s teritorijalnim priložima na kopnu i na moru Crnoj Gori i preko nje Saveznoj Republici Jugoslaviji, zanemarujući pritom etnički sastav stanovništva i njegovu višestoljetnu političku pripadnost Hrvatskoj.

U sličnom je nacionalno-političkom duhu, ali čak i bez ikakvog privida logičke argumentacije pisana memoarska knjižica umirovljenoga generala nekadašnje Jugoslavenske narodne armije Veljka Kadrijevića *Moje viđenje raspada* (Beograd, 1993.), koju Macan kritički raščlanjuje pod naslovom »Kad general uzme pero« (str. 243-251).

Knjiga Trpimira Macana završava četiri kraćim tekstovima okupljenim u poglavlju *Podlisje* (str. 251-275). Riječ je o crticama u kojima se prikazuju vanjsko- i unutarnjopolitičke okolnosti vladanja hrvatskih vladara Branimira i Zvonimira te okolnosti u kojima je došlo do sloma protuhabsburških urotničkih aktivnosti hrvatskih velikaša Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana te njihova stradanja 1671. godine. U posljednjem se tekstu donosi povijesni prikaz nastanka hrvatske trobojne zastave.

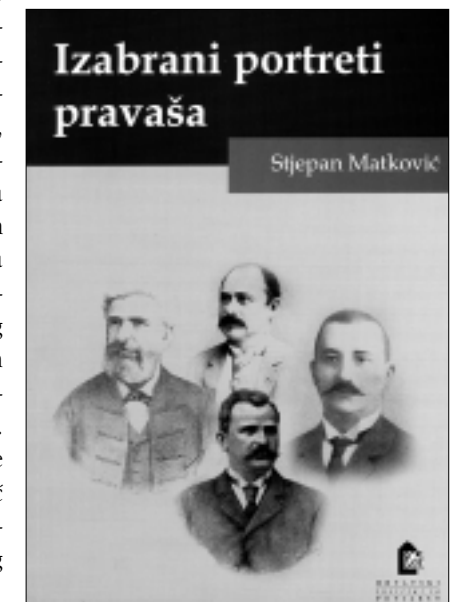
T. Macan širokim potezima pera oživljava hrvatsku prošlost od antičkog doba preko srednjega vijeka do najnovijeg vremena. Premda su neki tekstovi popraćeni detaljnim znanstvenim kritičkim aparatom, većina je pisana popularnijim diskursom. Vjerujem da će upravo takav stručno-popularan, a ne strogo znanstven pristup hrvatskoj povijesti, uz zanimljiv, slikovit i osebujan stilski izričaj pobuditi zanimanje šireg kruga čitatelja, ne samo profesionalnih povjesničara i studenata povijesti.

• Vlasta Švoger

Stjepan Matković, *Izabrani portreti pravaša: prilozi hrvatskoj političkoj povijesti*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2011., 247 str.

U knjizi Stjepana Matkovića *Izabrani portreti pravaša: prilozi hrvatskoj političkoj povijesti* riječ je o biografskim studijama niza pravaških političara: Eugena Kumičića, Ante Tresića Pavičića, Ante Pavelića starijeg, Dragutina Hrvoja, Frana Milobara, Ilije Abjanica, Svetozara Rittiga, Ivana Peršića i Ive Franka, koji su obilježili »modernu pravaštvo«, odnosno razdoblje u razvoju pravaštva od konca 19. stoljeća do raspada Austro-Ugarske Monarhije (1918.). Tim se biografskim studijama autor poslužio kako bi stvorio sliku o »modernom pravaštvu«. Budući da je svim obrađenim političarima bilo zajedničko da su u navedenom razdoblju barem neko vrijeme pristajali uz frankovačku političku opciju, autor je prvenstveno želio stvoriti sliku o najreprezentativnijoj stranci »modernog pravaštva«, tj. Čistoj stranci prava (Starčevićovoj hrvatskoj stranci prava, tj. Stranci prava). Uz to, analizirajući razloge »raznolikih političkih transfera« dijela navedenih političara, koji su ili naknadno pristupili frankovcima iz drugih pravaških stranaka i struja tog doba, matice Stranke prava, Hrvatske stranke prava i kršćansko-socijalne pravaške skupine okupljene oko lista *Hrvatstvo* ili su od frankovaca prešli drugim pravaškim strankama, matici Stranke prava i Starčevićovoj stranci prava, autor je uspješno stvorio cjelovitu sliku »modernog pravaštva«. Biografije nekih frankovačkih političara sadrže podatke o njihovu političkom djelovanju i nakon raspada Monarhije. Time je ocrтана sudbina pravaštva, koje je u novim političkim okolnostima od nekoć najpopularnije hrvatske političke opcije potisnuto na marginu hrvatskoga političkog života.

Knjiga ima 14 poglavlja, koja je autor kao zasebne rasprave većinom objavio u različitim časopisima i zbornicima, ali, ondje gdje je bilo potrebno doradio u skladu s novim historiografskim rezultatima. U 1. poglavlju, *Između starog i modernog pravaštva* (str. 5-17) autor je definirao »modernu pravaštvo« kao razdoblje u razvoju pravaštva započeto 1890-ih godina, kada pravaši napuštaju prevratničku retoriku i radikalnu negaciju dualističko-nagodbeneog sustava u Austro-Ugarskoj Monarhiji te prihvaćaju okvir Monarhije kao isključiv prostor stvaranja hrvatske države i postojeći sustav kao temelj na kojem legitimnim putem pokušavaju ostvariti svoj nacionalno-politički program. Za razliku od dosadašnje historiografije, autor tu promjenu ne doživljava kao »devijaciju ishodišnog pravaštva«, nego kao promjenu političke taktike uz zadržavanje istih ciljeva, što je u većoj mjeri bilo uzrokovano objektivnim okolnostima, neuspjehom tradicionalnog pravaštva u borbi protiv dualističko-nagodbeneog sustava, a u manjoj mjeri utjecajem stranačkih

čelnika koji su naslijedili Antu Starčevića. S druge strane, raskol u Stranci prava, koji se dogodio 1895. godine tijekom geneze »modernog pravaštva«, autor u većoj mjeri tumači osobnim razlozima, borbom za prevlast u stranci nakon Starčevićeva povlačenja, nego samim procesom »modernizacije« pravaštva.

Budući da je sudbina Eugena Kvaternika najviše pridonijela percepciji pravaštva kao prevratničkog pokreta, autor je u kontekstu teze o »modernom pravaštvu« kao odmaku od prevratničke retorike, u poglavlju *Valorizacija Eugena Kvaternika u svjetlu pravaških ideologija i hrvatske historiografije od kraja 19. stoljeća do 1918.* (str. 19-35), analizirao odnos stranaka »modernog pravaštva« prema tom ideologu pravaštva. Autor je zaključio da su se obje pravaške stranke nastale nakon raskola 1895. godine — frankovci i domovinaši — podjednako ograđivale od Rakovičke bune, ne odričući se samog Kvaternika kao jednog od utemeljitelja stranke. Istodobno, frankovci su isticali Starčevićovu superiornost nad Kvaternikom, dok su domovinaši činili suprotno. Osnovni razlog bio je u tomu, smatra Matković, što je Ante Starčević osobno sudjelovao u stvaranju Čiste stranke prava. Osim toga autor navodi i neke aspekte Kvaternikova djelovanja, poput odnosa prema srpskom pitanju i protuaustrijske međunarodne aktivnosti, koji su bili prihvatljivi i nositeljima politike »novog kursa«. U kasnijem razdoblju Kvaternikov kult, uključujući i njegovu rakovičku epizodu, počinje njegovati dio pravaša koji su se pod vodstvom Mile Starčevića 1908. godine odvojili od frankovaca.

U poglavlju *Politički profil Eugena Kumičića na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće* (str. 37-47) autor pobija tezu dosadašnje historiografije da su Eugen Kumičić i Josip Frank doduše djelovali u istoj stranci, ali da ideološki nisu bili usklađeni jer su Kumičićeva

stajališta bila bliža »izvornom pravaštvu«. Nasuprot tomu Matković tvrdi da su Kumičić i Frank bili »političari vrlo srodnih ideoloških pogleda, među kojima nije bilo razmimoilaženja«, što dokazuje njihovim podudarnim stajalištima o najvažnijim elementima pravaške ideologije tog vremena, osobito o Monarhiji kao bezuvjetnom okviru ostvarenja pravaškog programa. Kao dopunu, autor je u 4. poglavlju, *Kumičićeva pisma Kerubinu Šegviću: prilog hrvatskoj političkoj i kulturnoj povijesti (1897.—1904.)* (str. 49-62), objavio 14 Kumičićevih pisama upućenih tadašnjem frankovcu Kerubinu Šegviću, koja se većinom odnose na jednog od ranih frankovačkih disidenata, Antom Tresićem Pavičićem. Time je to poglavlje postalo i uvod u sljedeće, koje se bavi Tresić Pavičićem.

U poglavlju *Ante Tresić Pavičić i njegova rana pravaška iskustva* (str. 63-88) autor na primjeru tog političara ocrtava sudbinu mladih hrvatskih intelektualaca na prijelomu stoljeća, koji imaju određeni domoljubni zanos, što ih približava pravaštvu, a koji se za jednu od pravaških stranaka opredjeljuju iz raznih, često i karijernih razloga, nikad se potpuno ne podvrgavajući stranačkoj stezi, što na koncu omogućuje i prihvaćanje jugoslavenske ideologije. Nakon raskola u Stranci prava (1895.), Tresić Pavičić se približava frankovcima, koji podupiru njegov književni rad iako on zastupa nefrankovačko stajalište o potrebi kompromisa sa Srbima u ostvarenju pravaškoga političkog programa. Od frankovaca se odvaja 1899. godine i prilazi domovinašima, koji omogućuju njegov ulazak u Maticu hrvatsku. U to vrijeme Tresić Pavičić zastupa austroslavenski, federalistički program. Domovinaši ga se 1901. godine odriču zbog upletenosti u ljubavnu aferu s tragičnim završetkom. Odbačen od zagrebačkih pravaša, povezuje se s Franom Supilom, koji mu

pruža ruku i omogućuje njegovo skretanje prema jugoslavenskom unitarizmu.

U poglavlju *Franjo Supilo i Josip Frank: sukobi dvaju značajna hrvatske politike* (str. 89-99), Matković je usporedbom tih dvaju odlučnih protivnika i najznačajnijih figura hrvatske politike na prijelazu devetnaestoga u dvadeseto stoljeće ocrtao osnovne probleme hrvatske politike do raspada Monarhije. Autoru je ključno da ni jedan ni drugi političar nije težio potpunoj hrvatskoj državnoj samostalnosti nego smatra da je temeljna točka njihova prijedora, a time i temeljna točka prijedora cjelokupne hrvatske politike, bila prihvaćanje jednog od dvaju širih državnih okvira u kojima bi se riješilo hrvatsko pitanje. Dok je Frank težio rješenju hrvatskog pitanja isključivo unutar Monarhije i odlučno odbacivao mogućnost ulaska hrvatskih zemalja u državnu zajednicu sa Srbijom, bojeći se srpske prevlasti, Supilo je bio odlučan protivnik Monarhije kao poprišta nepopravljive njemačko-mađarske hegemonije i zagovarao je stupanje hrvatskih zemalja u državnu zajednicu sa Srbijom.

U nastavku knjige Matković iznosi biografije političara, koji su obilježili kasniju fazu »modernog pravaštva« te su nastavili politički djelovati i nakon raspada Monarhije. U poglavlju *Crtice za životopis Svetozara Ritiga* (str. 101-106) opisuje politički put toga katoličkog svećenika, koji započinje kao pristaša Neodvisne narodne stranke, kasnije Hrvatske stranke prava, od koje se odvaja 1908. godine zbog prevlasti liberalnih elemenata u njoj te kratkotrajno pristupa frankovcima, ne odričući se jugoslavenstva. Iste je godine nakon raskola među frankovcima pristupio milinovcima, odnosno stranačkim disidentima pod vodstvom Mile Starčevića, kojima je ostao vjeran do raspada Monarhije. Mada autor odlučno odbacuje tvrdnju da su milinovci otpočetak bili »projugoslavenski orijentirani«, Rittigovo

opredjeljenje za njih ukazuje na njihovu veću spremnost na kompromis s jugoslavenstvom, prisutnu među njima od samog početka. Milinovačkim pravaštvom autor se više bavio u nekoliko sljedećih poglavlja.

U poglavlju *Doprinos proučavanju pravaštva u istočnoj Hrvatskoj: izbori i saborско zastupanje Ilije Abjanica* (str. 107-114) Matković prikazuje kasni prodor pravaštva, a zatim i frankovačkog pravaštva u Slavoniju, gdje Brod na Savi (Slavonski Brod) postaje uporište prvo pravaštva, a zatim i njegove frankovačke verzije. U prodoru frankovačkog pravaštva u Slavoniju znatnu je ulogu odigrao liječnik Ilija Abjanic, koji je bio i prvi frankovački zastupnik u Cerni, jednom od kotara Srijemske županije.

U dva se poglavlja autor bavi milinovačkim pravaštvom. U poglavlju *Opsjenuti pravaš: Dragutin Hrvoj u hrvatskom političkom životu* (str. 115-125), interes svog istraživanja između ostalog usmjerava na razdoblje Prvoga svjetskog rata, kada su milinovci prihvatili jugoslavenski nacionalni program i kada je Dragutin Hrvoj zbog neprihvaćanja posljedica tog programa, stvaranja jedinstvene jugoslavenske države, postao vrijedan historiografske pažnje. Kao ključan trenutak u milinovačkom prihvaćanju jugoslavenskog programa autor spominje lipanj 1917. godine, kada milinovci u Saboru prihvaćaju načelo hrvatsko-slovensko-srpskoga narodnog jedinstva. Međutim, autor smatra da prihvaćanjem toga nacionalnog načela nisu prihvatili i program stupanja hrvatskih zemalja u jedinstvenu državnu zajednicu sa Srbijom nego da su »jalo« pokušali kombinirati to načelo »sa starčevićanskim pogledom o suverenom hrvatskom narodu«, vjerojatno želeći stvoriti jugoslavensku državu sastavljenu od dviju država, »hrvatsko-slovensko-srpske« i Srbije. Tek pri kraju rata milinovci su, prema autorovu mišljenju, prihvatili stvaranje jedinstvene jugoslavenske države, što je i iza-

zvalo Hrvojevo razočaranje takvom stranačkom politikom te približavanje frankovcima, koje je nastavljeno i u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.

Razloge milinovačkom prihvaćanju jugoslavenskog programa Matković iznosi u poglavlju *Politički put dr. Ante Pavelića (1869.—1938.) od početaka do stvaranja Narodnog vijeća SHS* (str. 127-142). Velik dio poglavlja bavi se razlozima nezadovoljstva u frankovačkoj stranci, koje je 1908. godine urodilo raskolom, a u čemu je Ante Pavelić stariji odigrao jednu od ključnih uloga. U tom kontekstu autor navodi niz čimbenika koji su utjecali na raskol. U prvom redu spominje nezadovoljstvo dijela stranke Frankovom politikom oslonca na odlučujuće čimbenike u Monarhiji. Osim toga spominje Pavelićevu »ambicioznost i težnju za vidnim mjestom u političkom životu«, koje su zbog svojih interesa podgrajavali Hrvatsko-srpska koalicija i dio katoličkog svećenstva. Autor smatra da su milinovci pod vodstvom Mile Starčevića težili rješenju hrvatskog pitanja isključivo u okviru Monarhije, a da su smjer koji je vodio prema stvaranju zajedničke države sa Srbijom prihvatili tek nakon smrti Mile Starčevića 1917. godine, kada vođenje stranke preuzima Ante Pavelić stariji, koji je prethodno, prvenstveno zbog navedenih karakternih osobina, već doživio preobrazbu u pristašu jugoslavenskog programa.

Kao opreku milinovačkoj politici Matković u poglavlju *Prijedlog Frana Milobara o preuređenju Austro-Ugarske s početka 20. stoljeća* (str. 143-154) iznosi političke koncepcije onih pravaša koji su do konca rata dosljedno težili rješenju hrvatskog pitanja unutar granica Monarhije, kao europske velesile koja služi kao utočište malim srednjoeuropskim narodima od imperijalne politike susjednih država. Autorova namjera bila je, na temelju Milobarovog nacrtu preuređenja Monarhije nastalog koncem 1908.

godine, pokazati da frankovci, povezujući se s velikoaustrijским krugom koji je težio ukidanju dualizma i stvaranju jedinstvene države, nisu žrtvovali svoj program, nego da su ga prilagođavali stajalištu velikoaustrijskog kruga kako bi ga kao obostrano koristan podržali.

U dva pretposljednja poglavlja Matković iznosi biografije dvaju pravaša, milinovca Ivana Peršića i frankovca Ive Franka, od kojih je prvi nakon rata napustio pravaštvo i potpuno se prilagodio političkom životu u prvoj Jugoslaviji, drugi dosljedno ostao na pravaškim stajalištima, zbog čega je nakon rata bio prisiljen emigrirati. U poglavlju *O Ivanu Peršiću: kroničar i aktivni sudionik hrvatske povijesti od kraja 19. stoljeća do početka Drugoga svjetskog rata* (str. 155-165) autor je opisao politički put Ivana Peršića od uvjerenog frankovca do uvjerenog pristaše milinovačke stranke, koja tijekom rata prihvaća jugoslavenski nacionalni program, a nakon rata odbacuje i pravaški politički program te stupa u Hrvatsku zajednicu na programu federalistički uređene Jugoslavije.

U poglavlju *Prilozi za politički životopis Ive Franka i evoluciju pravaštva* (str. 167-182), Matković prati sudbinu Josipova sina Ive Franka, jednog od čelnika frankovačke stranke nakon očeve smrti (1911.). U kontekstu njegova političkog djelovanja unutar Monarhije autor ističe Ivinu povezanost s prijestolonasljednikovim krugom, posredstvom kojeg je težio ostvarenju pravaškog programa unutar reformirane Monarhije. Nakon rata i stvaranja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (1918.) Frank je politički proganjan te odlazi u emigraciju, gdje se uključuje u rad Hrvatskog komiteta, emigrantske organizacije čiji je cilj bio razbijanje jugoslavenske i stvaranje samostalne hrvatske države.

U posljednjem poglavlju, *Prilozi: Zapisi Aglaj Frank* (str. 183-230), autor je objavio

memoarske zapise supruge Ive Franka, vriedan izvor za istraživanje dijela društvene scene Zagreba i kotara u kojima se njezin suprug uoči rata kandidirao na saborskim izborima te osobito emigrantske faze njegova političkog djelovanja.

Knjiga Stjepana Matkovića još je jedan vrijedan autorov doprinos izučavanju pravaštva kao simbola hrvatskog nacionalizma, koji je od 19. stoljeća težio hrvatskoj nacionalnoj samosvijesti i stvaranju samostalne hrvatske države.

• Mislav Gabelica

Feldmaršal Svetozar barun Borojević od Bojne (1856.—1920.), ZR, urednik Marino Manin, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2011., str. 182.

Svetozar Borojević jedna je od rijetkih osoba hrvatske prošlosti koja je doživjela međunarodnu valorizaciju u historiografiji i publicistici. Zanimanje za njegovo vojničko djelovanje tijekom Prvoga svjetskog rata, unatoč slomu Dvojne Monarhije za koju se vjerno borio, nije ni do danas jenjalo. U svim važnijim knjigama koje se bave Velikom ratom i pojedinim ratnim zonama, Borojevića se naziva Lavom od Soče, čime se želi istaknuti njegova uloga u obrani sočanske bojišnice od talijanske vojske. Vojništvo je bila njegova profesija, a rat je odredio sadržaj njegova života.

Unatoč zvučnom imenu, Borojević dugo nije imao odgovarajuće mjesto u hrvatskoj historiografiji. Tijekom dviju jugoslavenskih država osporavane su mu vojničke zasluge, premda je branio slovenske i hrvatske etničke prostore od talijanskih teritorijalnih presizanja. No, lojalnost habsburškom vladaru utisnula mu je žig »sluge tuđincima« koji je onemogućivao ozbiljnu znanstvenu valorizaciju njegove stvarne uloge u ratnim zbivanjima. Za razliku od slovenske historiografije, koja mu je, uzimajući u obzir njegovu važnost u obrani slovenskog teritorija, posvetila brojne radove, hrvatska se historiografija trudila o njemu govoriti što manje. Tek je krajem 2006., u organizaciji Hrvatskoga instituta za povijest, Općine Donji Kukuruzari, Družbe Braće hrvatskog zmaja i Hrvatskog državnog arhiva održan međunarodni znanstveni skup u povodu 150. godišnjice njegova rođenja. Premda nas uvodnik Zbornika podsjeća da je zapravo bila riječ o znanstvenom kolokviju, primjerenije je kazati da se ipak radilo o znanstvenom skupu. Ovdje